

Miša Brajac o „Starčevačkoj republici“

Dalibor Mergel (priređio)*

Uvod

Dana 27. rujna 1900. godine u Starčevu, u obitelji Josipa Brajca i Terezije Butine kao četrnaesto dijete rođen je sin po imenu Miša. Starost su osim njega doživjele samo još dvije starije sestre. U rodnom mjestu završio je osnovnu, a potom i višu školu. O društvenim prilikama za vrijeme djetinjstva i mladenačkog doba pisao je kasnije u zabilježkama koje s ponosom čuvaju njegov unuk Vinko i unuka Julijana. Pamtio je to doba po miroljubivom ratarskom načinu života i slozi i prijateljstvu koji su karakterizirali odnose između Srba, Hrvata i Nijemaca u Starčevu. Budući da je njegov otac Joso bio jedan od rijetkih seljana pretplaćenih na tisak, Brajac je vrlo rano počeo čitati i na taj način se upoznavati sa svijetom oko sebe. U njihovu je kuću stizao zagrebački *Prijatelj naroda*, ali i Miletićeva *Zastava* iz Novog Sada. Idilično odrastanje u jednom tipičnom južnobanatskom selu prekinuo mu je Prvi svjetski rat u čijem je jeku 1917. preminula glava obitelji Brajac. Gubitak oca spasio je Mišu od regrutacije. Vraćen je doma jer nije bilo nikoga da brine o majci i obrađuje zemlju.

Uzbudljivo međuraće

Svršetak rata donio je olakšanje i novu nadu. No, ne zadugo. U proljeće 1919. godine u Starčevu buknuo je pobuna koja je trajno ostala u sjećanju mještana, a Brajcu dala poticaj da se uključi u politički život nove južnoslavenske države. Nekoliko desetaka Hrvata tada je od seoskog kneza dobilo pozive za regrutaciju. Oni su se dogovorili da narednog jutra skupa odu pred starčevačku Općinu pitati nadležne zbog čega ih mobiliziraju. Revoltirani zbog toga što tamo nikoga nisu zatekli, demolirali su zgradu, presjekli telefonske žice, razdijelili siromasima općinsko žito i selom pronosili glas o narodnom ustanku. Pridružili su im se onda Srbi, Nijemci i ostali. Bunu je poslije nekoliko sati ugušio odred ratnih dobrovoljaca iz Pančeva. Predvodnici bune uhićeni su i odvedeni u zatvor, a u selu je zavladao teror tijekom kog mnogi nedužni, među kojima i Mišo Brajac sa svojom majkom, bivaju saslušavani i prebijani bez milosti. U doba socijalizma ova burna događanja reinterpetirana su i stvoren je mit o tzv. „Starčevačkoj republici“.

* dipl. etnolog, Pančevo

Jasno nezadovoljstvo novom vlašću Kraljevine SHS Starčevci su očitovali već na izborima održanim 1920. kada veliki broj glasova daju komunistima. Brajac se, pak, u spomenutom periodu upoznaje s djelima braće Radić i ideologijom njihovog seljačkog pokreta. Tijekom dvadesetih godina oprobao se i kao pisac pripovjedaka iz narodnog života. Jedna od njih koja nosi naziv „Na Badnje večće“ objavljena je u *Seljačkoj prosvjeti* 1928. godine. Uoči izbora raspisanih prije uvođenja Šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra I. diljem Banata sudjelovao je u kampanji za Hrvatsku seljačku stranku. Na glasanju za parlament 1925. u Pančevačko-belocrkvanskom izbornom okrugu HSS je zaokružilo 481, a 1927. na istom području 1116 birača. U Brajčevoj su kući tijekom agitacije mjesecima boravili Vlatko Maček, nositelj liste, kao i Pavle Radić.

Smrt Stjepana Radića 1928. godine Mišu je pogodila i osobno, kao prijatelja i političkog sljedbenika pokojnika. Nekrolog koji je tim povodom sastavio zvao se „Ostani s nama, jerbo se smrkava“ i objavljen je u *Božićnici* za 1929. godinu. Kasnije je blisko surađivao s odvjetnikom i političarem iz Pančeva, Dudom Boškovićem, snažno se zalažući za vojvođansku autonomiju. Česti gosti kod Brajca bili su politički disidenti i protivnici režima. Tako je u njegovoj kući uhićen Dragoljub Jovanović, tadašnji sveučilišni profesor. Zbog veza s beogradskim i zagrebačkim oporbenjacima robijao je Brajac u beogradskoj „Glavnjači“, a potom u zatvoru u Podravskoj Slatini. Poslije tri mjeseca istrage suđeno mu je u Osijeku gdje je oslobođen svih optužbi. Godine 1935. stao je uz Udruženu opoziciju na čelu s Vlatkom Mačekom. Na lokalnim je izborima održanim 1936. uvjerljivom većinom od 85 posto glasova izabran za predsjednika starčevačke Općine.

– Od danas za sve što se u našoj općini događa mi snosimo moralnu i materijalnu odgovornost. Biti na čelu jedne općine velika je čast, ali i velika dužnost. Mi se brinemo za cijelo selo i ne gledamo tko je za koga glasao. U općini nitko ne može voditi partijsku politiku i nitko putem vlasti ne može sebi vrbovati pristaje. Svi skupa moramo se truditi da povratimo stare seljačke pravice i ono što su naši stari sagradili ne samo da sačuvamo već i dogradimo – istaknuo je tada među ostalim Brajac u svom predsjedničkom govoru.

Pored političkog aktivizma djelovao je i na kulturnom području. Između dva rata pridonio je da u Starčevu budu osnovani ogranci, podružnice i povjereništva Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“, Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskog radiše, Hrvatskog književnog društva svetog Jeronima i dr.

Okupacija i oslobođenje

Usporedo s političkim angažmanom sa suprugom Marijom rođ. Pillmann na put je izveo sina Josipa i kćeri Tereziju ud. Radočaj i Magdalenu ud. Rukavina. Preokret ponovno donosi rat koji je počeo 1941. godine. Bila su to teška vremena za sve žitelje Starčeva, pa tako i za Hrvate. U posjet selu 1942. dolaze predstavnici Konzulata NDH u Beogradu i s viđenijim domaćinima drže sastanak u Brajčevom domu.

Željeli su privoljeti starčevačke Hrvate na kolektivno iseljenje u matičnu državu. Tu su ponudu nazočni jednoglasno i kategorički odbili. Velike nedaće dolaze naredne 1943. godine. Nijemci primoravaju Hrvate da podrže okupaciju i stupe u redove pomoćne policije. Brajac savjetuje sunarodnjake da se ne odazovu. Nekoliko desetaka muškaraca zbog toga su upućeni na prinudni rad u Ečku kraj Zrenjanina odakle su ubrzo deportirani u borske rudnike.

Po oslobođenju od fašizma Miša Brajac postaje nepoželjan iako je sovjetski oslobodilački stožer imao sjedište u njegovoj kući. Uskraćeno mu je biračko pravo, dio zemlje nacionaliziran, a označen je kao netko tko je održavao prisne veze s ustašama i pomagao Nijemce zatočene u poslijeratnim logorima. Prihvatio je kasnije poziv da se uključi u rad Narodnog odbora Općine Starčevo, ali zbog nesuglasica s novim vlastima ubrzo se povukao iz politike. Petar Stambolić na Drugom plenumu CK KPJ održanom u siječnju 1949. iznio je referat u kojemu nekoliko mještana Starčeva, skupa s Brajcem i tadašnjim župnikom Wernerom, optužuje za organizirane pokušaje razaranja seoske zadruge. Početkom pedesetih godina Brajčev sin, Josip, postaje politički emigrant i svoju liječničku karijeru nastavlja u Kanadi. Iako je odustao od javnog bavljenja politikom, Miša je kao kroničar zajednice i svjedok povijesti ostao nezaobilazni sugovornik svih koji su se zanimali za Starčevo. Tako je Balint Vujkov od njega prikupio nekoliko narodnih pripovjedaka i uvrstio ih u svoju zbirku *Do neba drvo* objavljenu 1963. godine. Opet je trpio progon u vrijeme Hrvatskog proljeća kada mu je privremeno oduzeta putovnica. Razlog je bio taj što je dao izjavu reporteru *Glasa koncila* koji je u svibnju 1971. pisao o Hrvatima u Starčevu. Tijekom narednih godina sabirao je sjećanja na događaje iz 1919. i te svoje memoare ostavio u nasljeđe potomcima. Preminuo je i pokopan u siječnju 1990. u Starčevu. Udruga banatskih Hrvata je u lipnju 2020. godine svečano obilježila 120. obljetnicu Brajčeva rođenja.

Sjećanja na „Starčevačku republiku“

Unuk Miše Brajca i kroničar povijesti starčevačkih Hrvata, dipl. ing. Vinko Rukavina iz Zagreba, autoru ovog članka ustupio je dio memoarskog gradiva svoga djeda o događanjima u Starčevu u proljeće 1919. godine. Svoja je sjećanja na sve ono što se tada zbilo Brajac evocirao krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća, a njihov je sadržaj nešto kasnije pretipkan na pisaćem stroju. Kako bi autentičnost svjedočanstva bila maksimalno sačuvana, tekst je u cijelosti zadržao oblik u kom ga je Brajac prenosio na papir.

Sjećanja Miše Brajca

Te godine bila je zima pretežno blaga sa malo snega i sa malo padavina kiše. Tako je proleće počelo veoma rano i dosta toplo, žita su već u martu mesecu bila veoma bujna, a kukuruz se počeo sijati veoma rano, već prvoga aprila, a neki seljaci u baštama već su sijali kukuruz krajem marta meseca.

DAN 25. MART 1919. GODINE

Dana 25. marta, Živa Jankov dao je skupiti u noći jednu grupu ljudi, Hrvata, bez nekoga određenoga godišta i saopštio im da moraju ići u vojsku na neodređeno vreme. Pa su tako bili sakupljeni Hrvati: otac i dva sina Tomo i Ivan Blazović, Rudolf Barašević, Rajković Pajo, Terzić Stipan, Pajo Poljak (Palčić), Franjo Perak, Poljak Joso i brat Pajo, Dogan Luka, Mišo Perak, otac Đura i dva sina Nikola i Pajo Rajković.

Predsednik opštine, Živa Jankov-Pavlović, sproveo ih u ranim jutarnjim satima na željezničku stanicu u Pančevo, a odatle vozom u Temišvar i predao ih francuskoj Legiji koja je tamo bila stacionirana kao pomoćni vojni odred, odboru velesila za razgraničenje mađarske države sa Jugoslavijom i Rumunijom. Tamo su ti naši ljudi dobili neka radna odela i na odelima broj, kao neka vrsta roblja, koja je bila dodeljena francuskim legionarima na rad, a radili su u njihovoj kujni, na uređenje njihovih kasarni i na sve radove što je toj legiji bilo potrebno.

U toj francuskoj Legiji bio je neki viši podoficir, Čeh, iz okolice naše Bele Crkve u Banatu koji se sa tim našim ljudima mogao lepo razgovarati. Tako ih je sve lepo ispitao i od njih doznao odakle su i kako su dovedeni ovamo i tu predati. Onda im taj naš Čeh rekao: „Pa ljudi, vi ne znate što se s vama hoće, vi ste ovamo dovedeni i predati kao kažnjenici, kao robovi!“ Ja ću ovih dana biti komandir straže i ja ću vas sve pustiti kući. No to ne smete nikomu reći ko vas je pustio. Kući ne idite vozom, a ni drumom, nego idite preko hatara. I kada dođete kući, nastavite vaš kućevni posao, ja verujem da će se to sve dobro svršiti. Ali molim vas, o meni nikomu ništa da sam vas pustio. A ukoliko vas budu pitali što, recite da su vas pustili kući jer ste ovde nepotrebni.

Franjo Perak imao je tada rođenoga brata Ivana, brijacha u Temišvaru, pa su samo on i Rudolf Barašević navratili k njemu da se jave, kupili su svaki becikl i na njima došli kući, a svi ostali za njima peške. Stigoše kući oko trinaestog aprila 1919. godine, prvo njih dvoje, a za njima ostali u noći 14.-15. aprila 1919. Nisu se nikomu javili o dolasku, ali se u selu našom brzo raznela vest da su se ti naši ljudi Hrvati što ih je Živa Jankov odveo, vratili svi živi i zdravi. Do tada naš svet nije ništa znao, gde su ti ljudi bili, da li u vojski ili drugamo.

Već krajem marta mogle se u Pančevu kupiti novine, i to samo beogradska „Politika“ i neki puta neki demokratski list, ali iz Zagreba novine nisu stizale do nas, a ni stari pretplatnici nisu više nikako dobijali list „Prijatelj naroda“ na koji su bili pretplaćeni godinama. Od starih pretplatnika: Mato Orešković, Pajica Poljak i Joso Brajac, koji su jedini dobijali novine u selu. A moj otac Joso, dobivao je i novosadske novine koje su bile pisane ćirilicom, Miletićev list (mislim) „Zastava“. Te novine nisu više nikako dolazile poštom u selo, još od promene stanja u zemlji koji su nastali od kraja rata 1918. g. Ali seljački svet u to vreme još je veoma malo čitao, a da bi ih kupio još manje.

Tih dana meseca aprila još je oranje i setva kukuruza bila u punom jeku, kako se u našem selu tada nije sijao kukuruz mašinom, nego se oralo i kukuruz sijao u

brazdu rukom i drugom brazdom pokrio, da na taj način bio jedan red, ili kako je naš seljački svet rekao u vrste, radi lakšeg okapanja prašecim plugom. Ili se sijalo malom sijalicom koju su pravili naši seoski kovači, koju su montirali ili ugradili na brazdom točku na kolečki i tako se sijao kukuruz u svaku treću brazdu.

Oko petnaestoga aprila te godine, počele su padati kiše, ali je do tada vreme bilo veoma suho i toplo kao u letu. No, sa kišnim danima bilo je poprilično i zahladilo, pa su ljudi seljaci imali više vremena za peći rakiju kukuruzaru, kako su je naši seljaci nazivali. No kako zbog kiša nisu mogli svaki dan raditi i ići na rad u polje, tako se i više pilo i na tim sedeljkama uz rakiju raspravljalo o prilikama u svetu, o ratnom životu ljudi u vojsci, pa i o propasti jedne hiljadugodišnje države Austrije i Ugarske (Mađarske). Ali najviše o našim seoskim prilikama u kojima je naš seljački svet tada živio.

Gore pomenuti naši seljaci Hrvati, koji su došli iz Temišvara nisu se krili, a nisu se niti prijavili da su došli kući, nego su mirno nastavili svoj seljački rad i brigu o svojoj obitelji. Sam predsednik opštine Živa Jankov-Pavlović, viđao ih tih dana, sa ponekima i razgovarao, ali ih nije pitao kako su došli kući. No sigurno je odmah pravio plan kako će ih ponova poslati nekuda?! Ali naši ljudi seljaci ništa ne znaju o uzrocima i zašto to Živa Jankov čini. Ti ljudi nisu ništa krivo učinili, svi naši ljudi znaju da nikada nije bilo nesloge ili netrpeljivosti između Hrvata i Srba u našem selu, od kada žive Hrvati i Srbi zajednički u našem selu Starčevu, pa se ljudi čude i u čudu pitaju zašto sada i kome to treba. Zbog čega se upro prst na Hrvate i zašto!?

Hrvati i Srbi u našem selu od starine živili su uvek u miru, pa i u prijateljstvu. Istina, nisu se mešali ženidbom i udajom osim u iznimnim vrlo retkim iznimkama. Svi ti naši ljudi seljaci, Srbi i Hrvati, kumili se, išli jedni drugima na slave i svadbu, a osobito je bilo uvek zajedničkog veselja, pogotovo na Božić! A što sada? Ljudi se pitaju i ne nalaze odgovora?! Ali vesti kolaju u selu, da li su istinite ili nisu, to niko ne pita i ne misli, nego se od jeseni sve veruje da je tako kako svet priča da se u nekim selima ili u gradovima narod ne slaže sa tako naglim ujedinjenjem jugoslovenskoga življa na ovom našem prostoru, koji je već vekovima razdvojen i živi svaki svojim životom. Stvorio u novoj sredini i svoje druge osebine, druge običaje, pa čak i drugo mišljenje u životnoj sredini u kojoj živi. Pa i sam moj pok. otac imao je veliki broj prijatelja Srba, iz obitelji Đurišića, Grubetića, Žebeljana, Aće, a pogotovo je bio veliki prijatelj sa starim deda Perom Aćom i sa starim Mišom Ševarlićem – Petrovićem.

Svi ti ljudi Srbi bili su česti gosti u našoj kući, a i moj otac njihov gost. U našoj kući i u kući Miše Ševarlića bili su sastanci i Srba i Hrvata, pa i Nemaca, kada se birao knez sela. A bio je običaj od starine u našim selima duboko ukorenjen i ujednačen, da se svake treće godine u opštini bira knez na tri godine, od triju narodnosti koji žive od starine u zajedničkom životu Starčeva. Tri godine Hrvat, tri godine Srbin i tri godine Nemač. I tu nije bilo zbog toga nikada svađe oko toga izbora. Ako je Srbin bio knez, Nemač je bio zamenik, ako je Hrvat knez, Srbin je bio zamenik, ako je Nemač bio knez, Hrvat je bio zamenik. Ili kako se svi zajednički sporazumu. Bilo je godina kada je Nemač Štefan Zoller bio biran tri puta uzastopce i na mesto

Hrvata i na mesto Srbina! I tu nije moglo biti svađe i nesporazuma već zato jer su svi zajednički postavili kandidata po starom već uobičajenom redosledu.

Škola za školsku decu bila je isto odeljena, za svaku narodnost posebno do četvrtoga razreda, a svaka narodnost imala je i svoga učitelja. Tako je bio hrvatski učitelj Matija Medved, Hrvat, Srbi su imali svoga učitelja Maksimovića, Srbina, a posle njegove smrti Jovana Žebeljana i njegovu ženu Bogumilu, a Nemci svoga učitelja, Martina, Nemca, a posle njega učitelja Pihnera, rođenog u Starčevu, sin seljaka. Tek u petom i šestom razredu išla su sva deca zajedno, sve tri narodnosti. Jer se ta dva razreda nazivali viši razredi osnovne škole. A učitelj im je bio Matija Medved, a kasnije g. Pajo Probojčević, Hrvat Bunjevac iz okolice Subotice. Ako je tko od dece išao posle u gimnaziju, mogao se odmah upisati u drugi razred, jer se peti i šesti računao kao jedan razred gimnazije.

Dne 25. aprila, predsednik opštine Živa Jankov-Pavlović, ponova je pozivao naše ljude i opet samo Hrvate, ali sada u mnogo većem broju, opet neodređenog godišta... Da se ujutro 26. aprila 1919. g. imaju prijaviti u šest sati i ići u vojsku, isto na neodređeno vreme. Da moraju poneti odelo i hranu za dva dana i točno u šest sati da su pred opštinskom kućom.

Tako su pozvani i o svemu obavješteni za polazak: otac Ivan i tri sina Franjo, Ivan i Joso Poljak, otac Đuro i dva sina, Nikola i Pajo Rajković, dva brata, Joso i Pajo Poljak zv. „Alira“, a iz treće obitelji Poljaka, Pajo zv. „Palčić“, Toma Blaženić, dva brata, Nika i Blaža Ragrović, Pajo Katana, Makovnik Pajo, Luka Dogan, Šulaja Joso i dva sina Marko i Joška, Rudolf Barašević, Mišo Perak, Franjo Perak, otac Stevo i dva sina Tomo i Ivan Blazović, Mikić Blaž i Joška, dva brata, Mikić Franjo, Blaž Bogut ml., Marko Bogdanić, Josa Tarajić, Žalac Mato, Ivanković Marko, Radočaj Đuro, Terzić Stipan, Petrović-Bakarić Stipan, Vuković Franjo i brat Jašo, Stana Stipan i još neki koje možda nisam zabilježio. Ukupno je pozvato oko pedeset ljudi za vojsku, među njima i stariji od pedeset godina. Živa Jankov nije pozvao nijednoga Srbina ni Nemca, nego samo Hrvate!

Ti ljudi se pitaju u razgovoru, kako to da se mobilišu samo Hrvati? Kako niko nije dobio poziv od Srba?! Nemce nisu pozivali u vojsku niti primali sve do 1923. godine. Ali se objašnjenje nigde ne dobiva!

Ti pozvani ljudi Hrvati – ne svi – sastali se u birtiji Tome Poljaka, tu se i prilično napili (a nisu se sastali u kući Tome Blaženića kako to navodi S. Pavlov u „Politiki“ u više navrata i „Pančevcu“ vidi: „Politiku“ od 8. V. 1979. g. Imam i jedan isečak iz „Politike“ puno ranije, na tome isečku nije zabilježen datum izdanja, ali ima zapisa od 6. oktobra?). O svemu živo razgovaraju i pade reč da ne treba ići u vojsku, ako ne idu neka određena godišta i to i Srbi, a ne samo Hrvati. Svi se složiše da tu nije nešto u redu. A imajući već iskustva i saznanje, kako se to svršilo sa onom prvom grupom koja je bila u Temišvaru. I ti ljudi su tu i oni trebaju ponova ići. Tako pade dogovor da se ne ide. Ali glavni dogovor se zbio pred Pelcmanovoj kući, na čoški, idući u selo od Poljakove birtije (danas Ulica I. L. Ribara). Tu je konačno rešeno da

se ujutro prvo pita Živu Jankova-Pavlovića, kao predsednika opštine, zašto ne idu i Srbi u vojsku? Ako ne idu oni, nećemo ni mi ići! To se zbilo već oko ponoći kada su pošli svojim kućama. No, neki su se vratili natrag u birtiju, neki svratiše u kuću svome prijatelju, kumu, rođaku, i tamo nastaviše piti. I tako se u glavnom pilo celu noć, a rakije od kukuruza imala je skoro svaka kuća.

U birtiji za drugim stolom sedio je sam Blaž Blaženić zv. „Irud“ koji je od strane Žive Jankova postavljen za člana opštinskog odbora. A koji je odmah u toku noći izvestio Živu o tom dogovoru, pa je tako Živa Jankov znao i nije ni došao ujutro na opštinu u šest sati da primi pozvane, kako je to naredio tim ljudima predhodnoga dana.

26. APRIL 1919. GODINE

Dana dvadeset šestog aprila hiljadu devetsto devetnaeste godine, svi ti ljudi koji su bili pozvani za šest sati ujutro bili su pred opštinom. Čekajući predsednika da ga pitaju zašto da u vojsku idu samo Hrvati, a ne i Srbi? Ali predsednika Žive nema, a nema niti jednoga člana opštinskoga odbora ili opštinske uprave da ih primi. Razume se da su ti naši ljudi došli skoro svi podnapiti, a neki i pijani, neki su doneli i neku flašu rakije. Čekajući tako predsednika, nastavilo se piti. Braća Ragrovići, koji su jedini došli sa toljagama, a za njima još nekolicina, uđoše u predsednikovu kancelariju da Živu potraže, no kako Žive nije bilo tu, ti ljudi razjareni rakijom i nezadovoljstvom ošinuše toljagama po vratima, po prozorima, polupaše i sliku kralja Petra I. Nađoše i dve opštinske sikire sa kojima se cepala drva za opštinsko grejanje. Franjo Mikić i još neki dohvatiše te sikire i počеше lupati i razbijati, pa i samu opštinsku kasu. Narediše Blažu Bogutu ml. da uzme opštinski doboš i da lupa kroz selo, pozivajući narod da dođe pred opštinsku kuću. Ostali su lupali i dalje, posekli su telefonske žice, pa i jednu telefonsku banderu. Neki su sedili pred opštinskom kućom i pili dalje, očekujući Živu Jankova.

U jednoj opštinskoj sobi bilo je puno žita, što je Živa Jankov kao predsednik naredio još u februaru i martu mesecu nekim imućnijim seljacima da moraju doneti toliko i toliko žita za vojsku, i to većinom Nemcima i nekim našim imućnijim ljudima. Počеше to žito deliti i davati sirotinji, pa su neki nosili to žito svojim kućama.

No, već je prošlo i podne, ali predsednika Žive nema, a nema ni drugih članova opštinske uprave. Za to vreme Živa Jankov je otišao u srez Pančevo, pa kod vojne dobrovoljačke komande i došao posle podne oko tri sata s jednim malim odredom od nekih dvadeset vojnika na konjima pred opštinu, koji su na zapovest predsednika Žive Jankova počeli hvatati te ljude. Ostali ljudi kada videše, razbežali se. A vojnici, njih desetero koji još nisu sjašili s konja, opališe tri plotuna u zrak. A ne u ljude, kako to piše S. Pavlov u „Politiki“ (vidi Politiku od 8. maja 1979. g.).

Mnogi naši ljudi nisu bežali, nego su se upustili u prepirku sa Živom Jankovim kao predsednikom opštine. Živa se počeo povlačiti u opštinu a ljudi za njim, vojnici za njima zatvoriše kapiju i počеше mlatiti po njima kundacima i toljagama, što su ti ljudi imali u rukama.

Svladaše ih i povezaše. Tek su posle stigli na opštinu Laza Lemajić i njegov brat zv. „Piculj“, Dušan Stefanov zv. „Mačkonj“ sa jednom grupom seljaka Srba, ali među njima nema niti jednoga poštena i viđenog seljaka Srbina, nego razne sluge Žive Jankova i Duše „Mačkonja“. Svi su sa ono malo vojnika mlatili po tim našim ljudima Hrvatima što je ko imao ili dohvatio. Tako se tuklo do kasno u noć, a u toku noći počela su hapšenja po kućama i do dana batinjanja, a u ranim jutarnjim satima sve povezaše u lance i sprovedoše u pančevačku kaznionu, pa je i tamo nastavljeno mučenje i batinanje.

Toga ranoga jutra 27. aprila 1919. g. odvedeno je u zatvor Pančevo oko četrdeset ljudi Hrvata iz Starčeva. Ali nije istina da je došao celi pešadijski puk vojske iz Pančeva, a žandara još nije ni bilo, jedino su u to vreme služili još ratni vojnici za svu stražarsku službu, a u našim krajevima to su vršili samo dobrovoljački odredi, a ne kako to navodi S. Pavlov u gore pomenutoj „Politiki“. Osnivanje žandarmerije počelo je tek u drugoj polovini 1919. g. t.j. u kasnu jesen, kada su dobrovoljački ili pukovi bili demobilisani. Tada su došli krajem 1919. i početkom 1920. g. iz vojske i rata kući i naši seljaci koji su bili u dobrovoljačkim odredima: Stipan Radić, Hrvat, kao dobrovoljački poručnik, braća Milićev zv. „Tutorovi“, Mateja Mihajlov-Milutinov i drugi. Ali Srbi nisu bili Solunci već Dobrudžani. Jedini Solunci bili su iz našega sela Starčeva gore pomenuti Stipan Radić, Franjo Grgić, oba Hrvata, i jedan Srbin, Mateja Mihajlov-Milutinov, koji je u borbi bio ranjen u ruku te došao kao invalid kući. Franjo Grgić nije niti došao kući jer je poginuo na bojnome polju. A Radovan Jorgović nije bio Solunac nego dobрудžanski dobrovoljac i došao je kući iz vojske kao viši bolničarski podoficir u rano proljeće 1920. godine.

Toga dana, 27. aprila 1919. g. produžila se hapšenja Hrvata i ponekoga Nemca, a takođe batinanja i mučenja u kojima se najviše istakao dobrovoljac iz susednoga sela Omoljice, neki Grga po prezimenu sa njegovim vojnicima. A osobito osvetnički su batinali naše ljude i žene, Hrvate, sin učitelja, Jovan Maksimović i Dušan Stefanov zv. „Mačkonj“, Laza Lemajić i njegov brat zvani „Piculj“, a neke je tukao i sam Živa Jankov i njegove sluge.

Hapšenja i batinanja i mučenja se nastavljala svakoga dana i noći i to je trajalo nekih deset dana i noći. Taj mali odred vojnika dobrovoljaca i nekoji sluga, Srbin, na čelu sa Dušom Stefanovim, Maksimovićem, Lemajićem i drugima, orgijali su tih dana u selu kao pomahnitali vuci, a u gostioni kod Štimac Paje jelo se i pilo, a da to Štimcu nije nikada plaćeno. Paju Štimca pitao sam više puta dok je bio živ da li mu je ko ikada platio. Svaki put mi je isto odgovorio: „Nikada niko nije ni pitao da to plati, a i sam sam strepio da i mene jednu noć ne izbatinaju, a znaš i sam da su tu stradala i moja braća od tetke, Rudolf Barašević i Toma Blaženić.“ U toj gostionici se jelo, pilo i pevalo: „ko ne ljubi srpske slave neka seli iz države“ i druge borbene srpske pesme koje su pevali vojnici dobrovoljci. A tako pijani išli su hapsili i batinali koga su hteli. Istina, nije niko ubijen odmah, ali su zato od posledica mučenja i batinanja mnogi brzo umrli. Prvi je umro podnataroš Heim (Hajm), Namac, za njim za mesec

dana umro je i Namac Getl. Pa stari seljak Vezo Tarajić, samo je zato bio batinan i mučen, što je uzeo ženu Hrvaticu i svoga sina Josu odgojio kao Hrvata, pa i sam prešao na katoličku veru. Umro je ubrzo i Pajo Poljak „Palčić“. Jedno za drugim umrli su i dva brata Poljaka iz druge obitelji: Joso i Pajo, pa Josa Šulaja. A mnogi su nosili posledice od tih mučenja i mladi umrli. Kao Benicki Imre, Mađar poljskoga porekla i Mijo Bovaček koji je nakon godinu dana umro.

Nisam učestvovao u tom napadu na opštinu, a nisam ni bio pozvat u vojsku. Toga dana bio sam na njivi, na drljanju već zasijanog kukuruza – kod nas je bio običaj u našem selu, kad padne kiša prije nicanja kukuruza ide se drljati zemljište da se ubije korov u klici da kukuruzi ne otravne. Posle podne sam došao kući iz polja oko tri sata, a kaže mi žena i majka šta se zbilo u selu. I sam izađem iz kuće i dođem pred opštinu da vidim što se to događa. Pa me je sigurno neko vidio i tek nakon neki dan dođe i po mene ujutro rano i poteraše me iz kuće. Vojnike je vodio brat Laze Lemajića zv. „Piculj“ i Duša „Mačkonj“ Stefanov. I već vode sa sobom mladoga Josu Poljaka i Imru Benickoga te poteraše i mene. Moja majka kao i sve majke u takovim slučajevima iziđe pred njih i veli: „Kuda mi vodite sina kad on toga dana nije bio kod kuće već u polju na radu, a kada sam mu rekla što se zbilo u selu, izišao je goloruk da vidi što se to zaista zbilo u našome selu“. Vojnik dobrovoljac skinuo pušku sa ramena i uperio mojoj majki u grudi psujući joj majku hrvatsku: „Sve ćemo vas potući, ovo treba da znaš da je ovo Srbija i srpska vlast!“ Moja je majka mirno stala preda njem i rekla: „Mi nismo protiv vlasti vaše, a ako ste zato došli da ubijate nas nedužne“, raskinula je haljetak i golim grudima stala preda njem i rekla „evo, ubij, ako si Srbin nisi bog!“ Mene su odveli, a za majku su došli malo kasnije i doterali je na opštinu. Mene batinaju i muče u jednoj sobi, a moju majku u drugoj. Moju majku su golu svukli i batinali tako da je moja majka bila sva modrocрна i morali smo je posle oblagati sa platom natopljenom u rakiju sa kanforom nekoliko dana. Mene su tukli po tabanima i turu, a jednom me udario toljagom preko leđa da sam mislio da mi je sva rebra polomio. I sam sam se morao zavijati u obloge sa rakijom i kanforom.

Majka i ja dobili smo više od sto batina. Mene je najviše tukao taj dobrovoljac po imenu Grga iz susednoga sela Omoljice, a držao mi je glavu med noge jedan vojnik dobrovoljac. Moju majku su pustili u kasnu noć kući, a mene drugi dan isto u kasnu noć, prvo dobro istukli i pustili sa rečima: „Ovo ćeš pamtitu dok si živ, da znaš što je srpska vlast i kako ona sudi.“

Drugu noć, dok sam bio u zatvoru, tukli su pred svima Franju Peraka, Đuru Lenca, Nemca, i Imru Benickoga, da je teško bilo gledati. A to su tukli Laza Lemajić zv. „Riđa“, Duša „Mačkonj“ Stefanov, učitelj sin Jovan Maksimović i dobrovoljac Grga.

U drugoj sobi se čuo vrisak žena i plač, koje su tu noć doveli, mučili i batinali. Te žene su bile siromašne ratne udovice koje su nosile žito iz opštine što su im ti ljudi delili. Tu noć su teško mučili i batinali staru baku Jambegovu rođ. Ruptak, i nju su golu svukli – navodno – da je na bunaru kada je bila po vodu govorila ženama protiv Srba. A ona je rođena i stalno živila u kraju sela sa Srbima i niko od poštenih

Srba nije to verovao. Pošto su te dve obitelji sa svima Srbima bile uvek u prijateljskim odnosima. Ponova napominjem da niti jedan ugledni i poštenu Srbin nije učestvovao u tom batinanju. A da li nas je tko branio ne znam, pošto to od nikoga do danas i današnjega dana nisam čuo.

Moja majka i ja dugo smo se lečili kod dr. Vitišlagera i bogu fala izlečili i ozdravili.

Od Srba bio je batinan Duša Dimitrić zv. „Pecikoza“ i Joca Vla, oba čobana, koji su čuvali ovce kod Hrvata Tome Blaženića, Jose Šulaje i Đure Rajkovića. Batinani su navodno zato da su sve znali, a nisu došli prijaviti, izbatinani i pušteni kući.

U pančevačkom zatvoru bili su zatvoreni do desetog maja 1919. g. Josa Šulaja sa dva sina, Marko i Joška, a tu napominjem da je Marko Šulaja bio oženjen sa rođenom sestrom dobrovoljačkoga poručnika Stipe Radića, Đura Rajković sa dva sina, Nikolom i Pajom, Ivan Poljak sa tri sina, Franjo, Ivan i Joso, otac Števo i dva sina, Tomo i Ivan Blazović, Franjo Mikić, dva rođena brata Blaž i Joška Mikić ml. i dva rođena brata Blaž i Nika Ragrović, Blaž Bogut ml., Paja Makovnik, Pajo Katana, Dogan Luka, Stipan Terzić, Đuro Radočaj, Stipan Petrović-Bakarić, Stipan Stana zv. Krošovan, Rajković Pajo st., Franjo Perak, Toma Blaženić, Pajo Poljak zv. „Palčić“, Tarajić Joso, dva rođ. brata Joso i Pajo Poljak iz druge obitelji, Franjo Ragrović, Franjo i brat Jaša Vuković, Paja Dogan, Mišo Perak i Mijo Bovaček. I još neki koje možda nisam zabilježio.

U pančevačkom zatvoru nastavljena su mučenja i batinanja bez ikakva saslušanja. U tim batinanjima uvek se psovalo sve moguće reči protiv Hrvata, nazivajući ih boljševecima, komunistima, iako ti ljudi seljaci nisu niti znali u to vreme što ta reč označava. G. S. Pavlov u svome dopisu „Politiki“ od 8. maja 1979. g. i ranije u „Pančevcu“ navodi da su istakli crvenu zastavu na opštini, što nije istina. A istina jest da je do tih dana da je na opštinskoj kući stalno bila istaknuta srpska zastava, a tu zastavu su pocepali ti ljudi, pa je na tom koplju ostalo samo ostatci platna od te zastave i ništa više.

Kada sam to pročitao što S. Pavlov navodi u „Politiki“ pitao sam Paju Makovnika da li je on to njemu stvarno izjavio. Paja Makovnik mi je odgovorio da o zastavi nije bilo niti govora i još dodao: „I sam sam se čudio kada sam to pročitao što je sve napisano!“ I rekao sam Paji Makovniku što mu ne odgovori i ne ispravi tu neistinu. Paja Makovnik mi je odgovorio: „Ti znaš da sam ja u kući sa mojim zetom Tomićem koji je rukovodioc komunista u selu, a ja želim imati mir, a oni neka pišu što hoće, ja od toga ionako nemam ništa, a mogu imati samo nevolje i nemira u kući, a ja to ne želim i neću!“ A do nevolje je ipak došlo jer je njegov zet Baća Tomić ostavio svoju ženu, a kćerku Paje Makovnika, Emicu, i dva sina i otišao sa drugom ženom iz sela Starčeva. Ovo samo uzgred napominjem.

Posle desetoga maja 1919. g. iz pančevačkoga zatvora svih tih oko četrdeset naših ljudi Hrvata, seljaka iz Starčeva, povezani u lance sve dva i dva, oterani su pod jakom stražom vojnika dobrovoljačkoga odreda navodno pred neki vojni sud u Suboticu u Bačkoj. U Suboticu stigoše oko petnaestoga maja 1919. g. i budu svi

zatvoreni u jednoj zgradi odmah pored vojne kasarne, u kojoj je bila stacionirana dobrovoljačka vojska. Ti vojnici dobrovoljci kada su saznali, a krivo obavješteni, kiptili su od besa tražeći da se ti ljudi predaju njima da im oni sude. No, komandir ili komandant, razuman čovek i viši oficir, nije to dozvolio, nego je s tim našim ljudima u zatvoru počeo razgovarati i u tančine sve ispitati i saznati. Pa kada se uverio da sve to nije onako kako su optuženi, a verovatno i u razgovoru sa višim vojnim vlastima, rešio to pitanje sasvim na čovečan način. Do suda nije niti došlo, a suđenja nije više nigde ni bilo.

Svih tih, oko četrdeset naših ljudi, krajem juna meseca 1919. g. pod stražom bude iz Subotice sprovedeno u Smederevo u tvrđavu i tamo zatvoreno, kao neka vrsta roblja. Ti naši ljudi su tamo radili u starom gradu i gradskim vojnim ustanovama, pa i u kraljevim vinogradima više Smedereva.

U našem selu Starčevu zavladao je mir, a i strah, pošto su počeli napadi na pojedine imućnije kuće radi krađe, i to većim delom na kuće Hrvata koji su bili u zatvoru.

Prva je bila pokradena imućna kuća obitelji Tome Blaženića iz koje je bio odnet sav novac što su ga imali u kući i zlatni seferini, četrdeset komada, što ih donela žena Tome Blaženića kao miraz prilikom udaje. A bila je iz imućne kuće Baraševića, rođena sestra Rudolfa Baraševića. Odnet je i veliki zlatni broš što ga je kupila kuma na dar, na dan njenih svatova. Tome se tada nalazio u zatvoru u Smederevskoj tvrđavi.

Druga krađa u kući obitelji Blazovića koji su isto bili u zatvoru. Otac Števo i sinovi Tomo i Ivan. I tu je sav novac odnet. Nešto kasnije bila je napadnuta kuća Paje i sina Mate Radočaja, ali tu krađa nije uspela jer se otac i sin nalazili kod kuće i uspeli alarmirati susele te osujetili krađu.

Kako je to učestalo u našem selu, naši se ljudi tada složiše i sami čuvali svaku noć kraj našega sela, pa su tako i krađe prestale.

Obitelj Tome Blaženića znali su ko im je sve to pokrao, ali se nisu usudili to nikomu reći samo da imaju mir, i sve do dana današnjega nikome o tome ne govore.

Za sve te nevolje koje su naši ljudi proživili u tim danima, nikada nije niti jedan Hrvat u našome selu ni snovao, a kamoli izvršio bilo kakovu „osvetu“ ni na jednom Srbinu, a još manje na tim Srbima koji su batinali.

Franjo Mikić koji je pisao pesme o zbivanjima u našem selu Starčevu, sve je to u narodnom desetercu spevao i napisao. A za vreme okupacije od strane Nemačke 1941. g. sve spalio od straha. A to je Franjo Mikić spalio i uništio 30. jula 1941. g. kada su u našome selu hapšeni komunisti od strane nemačke okupacione vlasti. Meni je to Franjo sam rekao odmah toga dana kada je to učinio.

Franji Mikiću odmah sam rekao: „Ej, Franjo, nisi to trebao učiniti! Franjo, šteta, šteta! Što to učini, što to nisi dao nekomu od tvojih rođaka ili meni doneo da se to sačuva?!“ Odgovorio mi je kratko: „Strah me je i za mene i za tebe, a i bilo koga od mojih. Eto, razmislih o svemu i spalih sve!“

Posle Drugog svetskog rata Franju Mikića sam nagovarao da to ponova, tu pesmu napiše, ako može. Obećao mi je da će napisati. Da li je napisao ne znam, da li ima njegov sin Pajo Mikić-Stana koji živi u Starčevu i to ne mogu potvrditi. Pita sam ga: „Pajo, imaš li što pesama od tvoga oca?“ Odgovorio mi da on nema ništa od tih pesama.

Franjo Mikić je stalno patio od tih posledica sve do svoje smrti i nije ostario. Franjo Mikić je ubrzo umro posle toga razgovora sa mnom, iznenadnom smrću.